

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica 14 (2019)

ISSN 2083-1765

Tom dedykowany Pani Profesor Józefie Kobylińskiej

DOI 10.24917/20831765.14.4

Halszka Górny

ORCID 0000-0002-2440-4697

Institut Języka Polskiego PAN, Kraków

Imię teoforyczne *Józef* w strukturach antroponimicznych i toponimicznych Polski

Słowa kluczowe: imię biblijne, ojkonim, chronologia, częstotliwość

Keywords: biblical name, surname, oikonim, chronology, frequency

Słowo wstępne

Józef to imię starotestamentowe pochodzenia hebrajskiego, złożone z części *Jo* (*jo* < *jeho* ‘Jahwe’) i z czasownika *jasaf* ‘przydać, dorzucić’ o znaczeniu – jak podają Henryk Fros SJ i Franciszek Sowa (1998: 343–344) – ‘niech pomnoży Bóg (domyślnie) dobra’ albo ‘niech przyda Pan (drugiego syna)’ (zob. też m.in. Bubak 1993: 160, Malec 1995: 103–104). Imię to przyjmowało w Polsce od średniowiecza różne formy wariantywne, np.: *Józef*, *Jozef*, *Jożep/Ożep*, *Hosyp*, *Josyp*, *Josyf*, *Josyf*, *Jesyp*¹. Najczęściej adaptacją kresową była postać *Josyp*, natomiast inne formy *Josyf*, *Hosyp*, *Osyp*, też *Sypa*, *Sypko* pojawiały się znacznie rzadziej (Malec 1994: 35, 51). Odpowiedniki imienia w innych językach to np.: łaciński *Iosephus*, angielski, francuski *Joseph*, niemiecki *Joseph*, *Josef*, włoski *Giuseppe*, *Beppe*, *Peppe*, czeski *Josef*, *Jozef*, węgierski *József* (Fros, Sowa 1998: 344, Bubak 1993: 161). Odmianką gwarową – zachowaną zarówno w antroponimach, jak i toponimach – jest imię *Józwa*². Wskazać można ponad trzydziestu świętych o imieniu *Józef*, z których najbardziej znanym patronem i głównym punktem odniesienia w nominacjach imiennych, był biblijny *Józef*, oblubieniec Najświętszej Maryi Panny.

¹ Używana w wiekach średnich forma *Ożep* powstała w wyniku zaniku nagłosowego *j*- oraz przejęcia *-f* jako *-p* i *-s* jako *-ż*, co – zdaniem M. Malec (1994: 35) – „wskazuje na najstarszą warstwę zapożyczeń przez medium niemieckie i czeskie”. Formy *Hosyp*, *Josyp*, *Josyf*, *Josyf*, *Jesyp* mają genezę wschodniosłowiańską.

² Na temat pochodzenia formy gwarowej *Józwa* wypowiedzieli się m.in. Mikołaj Rudnicki (1911: 84–90) i Henryk Ułaszyn (1912: 306–310). Zdaniem M. Rudnickiego forma ta zawdzięcza swoje powstanie nietypowej asymilacji *-zf-* > *-zw-* (gen. sg.). Według H. Ułaszyna imię obcego pochodzenia *Józef* z wygłosowym etymologicznym *-f* utożsamiane było z wyrazami typu *konew*, *brukiew* (z typowym dla języka polskiego *-w* w wygłosie i *e* ruchomym), co mogło doprowadzić do powstania form *Józew*, *Józwa*. Jeśli nawet w wyrazie *Józef* nie substytuowano *-f* jako *-w*, to z pewnością w gen. sg. grupa *-zf-* (*Józfa*) wymawiana była jako *-zw-*.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie stopnia produktywności imienia *Józefi* jego wariantów, a także pochodzących od niego pełnych i zdrobniałych form żeńskich (*Józefa, Józefina, Józia*) w tworzeniu polskich nazw osobowych (nazwisk)³ i miejscowych w ujęciu historycznym. Druga część tekstu, poświęcona ojkonimom odimiennym, wpisuje się w założenia projektu badawczego *Imiona jako podstawa nazw geograficznych Polski*, realizowanego w Pracowni Onomastyki IJP PAN w Krakowie⁴.

Józef jako imię chrzestne i podstawa nazwisk

Największa popularność imienia *Józef* przypada na XVIII i XIX wiek, ale praktyka jego nadawania sięga znacznie głębiej w przeszłość. Funkcjonowało ono w kilku wariantach graficzno-fonetycznych i słowotwórczych (formy hipokorystyczne) co najmniej od XIII wieku. W *Słowniku staropolskich nazw osobowych* (SSNO 1974–1976) odnajdujemy zapisy potwierdzające istnienie w wiekach średnich takich postaci imienia, jak: *Ożep* (*Osep* de Dambno 1391), *Jożep* (Terminus ... Josepho de Straszcowo ... qui *Jozep* tenetur 1399), *Jożef, Jozef* (Present(e) ... *Ioseph* 1234), *Hosyp* (Nobilium Costuchno et Syenko germanorum de Hossow, suo et nominibus fratrum eorum patruelium Mela, Danylo, *Hossyp* alias Sypa XVI), *Jesyp* (Nobilis *Jezyyp*, heres de Copysthno 1491), *Josyf* (Nobilis *Ioszyph* alias Ioszko, heres de sortesua Cropylnyky 1498), *Josyp* (*Iosip* 1436). To samo źródło zawiera notacje wskazujące na używanie w tym okresie także derywatów imienia biblijnego, np.: *Jocz, Joszek, Joszko, Joszyk, Sypa, Sypko* (SSNO 968, 1977, por. Malec 1994: 300)⁵.

Wysoka frekwencja nadań imienia *Józef* utrzymuje się do końca lat 50. XX wieku (zob. Grzenia 2002: 174, SIW 1995: 2014). W kolejnych latach coraz rzadziej wybierano je dla synów, a w okresie 1991–1994 nadano je już tylko 468 razy. Według *Słownika imion współcześnie w Polsce używanych* (SIW) najwięcej osób noszących to imię zamieszkiwało dawne województwa: krakowskie, kieleckie, łódzkie, nowosądeckie, opolskie, rzeszowskie, tarnowskie, warszawskie i wrocławskie. W XX wieku – obok imienia *Józef* (624 776 użytkowników) – nadawano dzieciom także imiona będące jego graficzno-fonetycznymi i słowotwórczymi wariantami, np.: *Józeff* (z geminacją -ff-) – 19 nadań (najwięcej w latach 30. XX w.), *Józek* – 1, *Józeg* – 3, *Józefiusz* – 1, a także jego odpowiedniki obcojęzyczne: *Josef* – 49, *Joseph* – 44.

³ Typy motywacyjne nazwisk (w tym nazwiska odimienne) zostały omówione w licznych monografiach regionalnych dotyczących nazewnictwa osobowego. Wśród prac poświęconych nazwiskom pochodzącym od imion wymienić można m.in.: Bąk 1995: 5–28, Bubak 1983: 19–29, Daciewicz 1996: 48–51, Raszewska-Żurek 2006.

⁴ Wstępne założenia projektu zostały przedstawione w artykułach: Górny 2017a: 255–264, 2017c: 255–266 (zob. też Górny 2017b). Nie istnieje opracowanie monograficzne poświęcone kompleksowemu opisowi polskich toponimów odantroponimicznych. Niemniej jednak wymienić można prace dotyczące nazw miejscowych motywowanych określoną grupą imion lub konkretnymi imionami, np. Bijak 2001: 125–135, Czopek-Kopciuch 2011: 227–245, 2017: 43–51, Karaś 1956: 260–281, Karpluk 1955: 111–160, Kopertowska 1993: 44–48, Wójcik 2017: 303–322.

⁵ Dla porównania warto dodać, że wśród ludności chrześcijańskiej Podlasia w XVI–XVII w. imię *Józef* występowało w różnych formach (podstawowej, derywowanej) oraz w wariantach łacińskim, zlatynizowanym, wschodniosłowiańskim: *Josefus, Joseph, Josephus, Josch, Josko, Jozef, Jozep, Jozeph, Jozephus, Jozew, Jozypp, Jusko, Juzik, Osip, Osiwka, Ossithko, Osop* (zob. Abramowicz 2016: 77).

Imię żeńskie *Józefa* w minionym stuleciu nadano 165 993 razy. Największą popularnością cieszyło się w pierwszych trzech dekadach XX wieku, a najczęściej wybierane było jako imię chrzestne dla córek w województwach: katowickim, kieleckim, krakowskim, rzeszowskim, tarnowskim i wrocławskim, a zatem w południowej części kraju. Inne dwudziestowieczne (do 1994 r.) formy feminatywne (w tym innojęzyczne) to: *Józeffa* – 5, *Józega* – 3, *Józefia* – 1, *Józefina* – 772 (często nadawane do 1930 r.), *Josefa* – 3, *Josefina* – 2, *Josepha* – 1, *Josephine* – 4. Większość z nich to efemerydy nazewnicze utworzone w wyniku geminacji, nieuzasadnionej palatalizacji spółgłoski *f*, nawiązania do innojęzycznych form imienia. Znacznie większą frekwencję miało – zapożyczone z języka francuskiego i spopularyzowane w XVIII wieku – imię *Józefina* (fr. *Joséphine*).

W okresie 1995–2010, według danych PESEL, odnotowano jedynie 1449 nosicieli imienia *Józef*. Najczęściej było ono nadawane w latach 1995 (137 dzieci), 1996 (125) i 2010 (113). Do nominacji użyte zostały także warianty imienia *Józef*, czyli *Jozef* (5) i *Josef* (18). W tym czasie tylko 25 dziewcząt otrzymało imię *Józefa*. Nieco większą popularnością cieszyło się imię *Józefina* (132 nadania, najwięcej w latach 1995 (15) i 2010 (15), a także w 2008 (13) i 2005 roku (11)), ale i w tym wypadku obserwuje się znaczną tendencję spadkową użycia imienia.

Imię *Józef* i jego formy pochodne stanowiły podstawę wielu polskich nazwisk (zob. Rymut 1999: 357–358)⁶. Są wśród nich antroponimy równe formalnie imieniu podstawowemu i formom derywowanym imienia oraz nazwiska powstałe w wyniku derywacji słowotwórczej. Wskazać można nazwiska motywowane: – n. os. *Józef* (*Juzef*, *Jozef*), *Ożep*, np. *Józef*, *Józefak*, *Józefiak*, *Józefin*, *Józefowiak*, *Józefowicz*, *Józeficz*, *Józefów*, *Juzefiak*, *Juzefiuk*, *Juzefów*, *Jozefowicz*, *Ożep*, *Ożepowicz*, *Orzepiński*, *Orzyp*; – gw. n. os. *Józwa* (*Jozwa*, *Juzwa*), np. *Józwin*, *Józwiuk*, *Józwowski*, *Józwowiak*, *Józwienko*, *Józwowicz*, *Jozwiak*, *Jozwiszyn*, *Jozwiuk*, *Juzwik*, *Juzwiuk*, *Juźwiec*; – n. os. *Josyp* (*Josip*), *Jesyp*, *Osyp* (*Osip*) (na Kresach Wschodnich), np. *Josipenko*, *Josypow*, *Josypowicz*, *Jesypowicz*, *Osipik*, *Osipow*, *Osypek*, *Osypko*, *Osypiuk* oraz nazwiska utworzone od skrótów imiennych i form derywowanych sufiksalnie, np. *Joz*, *Józak*, *Józek*, *Józiula* (: n. os. *Józio*), *Józkowicz* (: n. os. *Józek*), *Józefczuk* (: n. os. *Józefek* z suf. *-uk* lub *Józef* z suf. *-czuk*), *Józwikowski* (: n. os. *Józwik*), *Józefkiewicz* (: n. os. *Józefek*), *Juziuczuk* (: n. os. *Juziuk*). Ze względu na strukturę słowotwórczą nazwisk wymienić można derywaty z sufiksami: *-ak* (*-czak*) – np. *Józefak*, *Józefczak*, *Józefciak*, *Józwiak*; *-ek* – *Józefek*, *-ko* – *Józefko*, *Osypko*; *-enko* – *Józwienko*, *Józienko*, *Josipenko*; *-uk* (*-czuk*) – *Józefczuk*, *Juzefiuk*, *Osypuk*; *-ik* – *Jozwik*, *Józwik*, *Osipik*; *-yk* (*-czyk*) – *Józefczyk*; *-ec* – *Józwieć*, *Juźwieć*; *-arz* – *Józefiarz* (od im. *Józefa*); *-ewicz*, *-owicz* – *Józwikiewicz*, *Józkiewicz*, *Józefowicz*, *Josefowicz*, *Józwowicz*, *Josypowicz*; *-icz* – *Józeficz*; *-owiak* – *Józefowiak*, *Józkowiak*, *Józwowiak*; *-ów/-ow* – *Józków*, *Józefów*, *Josypow*, *Osipow*; *-in* – *Józefin*, *Józwin*; *-iszyn* – *Jozwiszyn*; *-ski* (i warianty) – *Józefski*, *Józwikowski*, *Józwiakowski*, *Juzwicki*. W większości są to nazwiska genetycznie patronimiczne (wywodzące się od imienia lub nazwiska ojca). W formach typu *Józefski*,

⁶ W słowniku K. Rymuta nazwiska te (niezwykle liczne) przedstawione zostały w układzie gniazdowym. W artykule przytaczam jedynie wybrane przykłady ilustrujące wariantywność podstawy nazewniczej i różnorodność sufiksálną nazwisk.

Józefowski sufiks *-(ow)ski* występuje w funkcji odojcowskiej lub strukturalnej (na wzór nazwisk odmiejscowych).

Pierwsze struktury w funkcji drugiego po imieniu określenia istniały już w XV wieku: *Josypow*: „Iwan *Iossipow* Kreschca de Vlicz 1442”; *Ożepowski*⁷: „Bona hereditaria nobili Thome *Oszepowsky* dicta Holohocze ... a nobili Thoma *Ozepowsky* 1453” (SSNO 1974–1976).

Znaczny przyrost nazwisk pochodzących od imienia *Józef* i jego form pochodnych nastąpił jednak dopiero w okresie średniopolskim. Obok nazwisk formalnie równych imieniu podstawowemu (*Józef*, łac. *Joseph*, *Jozeph* 1528; Śl, Krpłd⁸) wskazać należy nazwiska z sufiksami: *-ek* – *Józefek* (1598; Młp, Pom, Śl), *Józek* (1510; Młp, Pom, Śl), *-ik* – *Józik* (1672; Krpłn), *Józefik* (1641; Śl), *Jóźwik* (1670; Wlkp, Pom, Krpłn, Krpłd)⁹, *-ak* (*-czak*) – *Józefczak* (1683; Młp), *Józefiak* (1676; Młp), *Jóźwiczak* (1751; Krpłn), *Jóźwiak* (1726; Krpłn), *-uk* – *Jóźwiczuk* (1740; Krpłn), *Jóźwiuk* (1719; Krpłn), *Józiuk* 1768; Krpłn), *-ec* – *Józefiec* (1751; Śl), *-owicz* – *Józefowicz*, *Jozefowicz* (1614; Młp, Wlkp, Maz, Pom, Krpłd, Krpłn, Pr), *Jóźwowicz* (1579; Maz, Krpłn), *Jóźwikowicz* (1781; Krpłn), *Jesipowicz* (1773; Krpłn). Struktury z sufiksem *-ski* (i wariantami) takie, jak: *Józefowski* (1716; Młp, Śl), *Jóźwicki* (1789; Maz), *Jóźwiński* (1786; Wlkp), zostały utworzone najprawdopodobniej od imienia *Józef* i jego postaci gwarowej *Jóźwa* (*Jóźwik*). Motywacja odmiejscowa wydaje się mało prawdopodobna ze względu na późne poświadczenia ojkonimów typu *Józefów*, *Józefowo*, *Jóźwów* (zob. niżej). W leksykonie *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku* (2011) odnotowano również – znane już ze średniowiecza – formy: *Ożep* (1532; Wlkp, Maz, Krpłn) i *Ożepowski* (1576; Wlkp, Krpłn). Uwagę zwracają feminitywa z sufiksami: *-owa* – *Józefowa* (1637; Młp, Wlkp, Maz), *Józefowiczowa* ((1690) 1715; Krpłn), *Józkowa* (1681; Śl), *Jóźwowa* (1666; Młp), *Juźwikowiczowa* (1680; Młp), *-anka* (gw. *-onka*) – *Józefianka*, *Józefionka* (1686; Młp), *Józefszczanka* (1788; Młp), *-ówna* – *Józefówna* (1593; Młp), *Józkówna* (1651; Młp, Śl)¹⁰.

W źródłach obejmujących materiał antroponimiczny z XIX wieku¹¹ odnotowano następujące nazwiska męskie: *Joseph* (1802; Śl), *Józek* (1878; Śl), *Józefek* (1893; Śl), *Jóźwiczak* (1818; Krpłn), *Jóźwiczuk* (1815; Krpłn), *Józefczyk* (1808; Krpłd), *Józkiewicz* (1841; Pom), *Jóźwiakowski* (1868; Pom), *Jóźwikowski* (1856; Pom), *Jóźkowski* (1843; Krpłn). Formy żeńskie z sufiksami zależnościowymi wskazującymi

⁷ Nazwisko *Ożepowski* motywowane było imieniem *Ożep* (z suf. *-owski* w funkcji patronimicznej lub strukturalnej) lub nazwą miejscową *Ożepowo*, *Ożepów*, dziś Nowy Orzepów, cz. wsi Marcinów, wlkp. (z suf. *-ski* wskazującym na pochodzenie z danej miejscowości lub jej posiadanie).

⁸ W nawiasie podaję datę najwcześniejszego zapisu w źródłach średniopolskich i geografie nazwiska, głównie na podstawie opracowania *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku* (2009, 2011), ale też innych nieuwzględnionych w nim źródeł (zob. np. Złotkowski 2017).

⁹ Sufiksacja mogła mieć miejsce w planie nazwisk lub imion, a zatem np. *Józefek* < deminutywnej formy imiennej *Józefek* lub *Józe-ek* < n. os. *Józef*, z suf. *-ek* w funkcji patronimicznej.

¹⁰ Żeńskie formy z sufiksami *-owa* (typu *Józefowa*, *Jóźwowa*), *-ówna*, *-anka* (typu *Józkówna*, *Józefianka*) tworzone były od imienia lub nazwiska męża lub ojca. Ich funkcję nazwiskową w dobie średniopolskiej mógłby potwierdzić jedynie zapis źródłowy. Brak odpowiedniego kontekstu i często jednostkowość zapisu uniemożliwiają w wielu wypadkach jednoznaczne stwierdzenie czy są to nazwiska, czy też niedziedziczne formy relacyjne.

¹¹ Zob. np. Górnowicz 1992, Górny 2004, Lech 2004, Magda-Czekaj 2003, Złotkowski 2017.

na kobiety zamężne i panny w materiałach dziewiętnastowiecznych występują sporadycznie: *Józefkowa* (1834; Krpłd), *Józefczychonka* (1808; Krpłd), *Józefczykówna* (1801; Krpłd).

Większość nazwisk znanych ze źródeł od XVI do końca XIX wieku należy również do współczesnego zasobu antroponimicznego. Według danych zawartych w bazie PESEL z 2014 roku najwyższą frekwencję (powyżej 500 nosicieli) mają formy: *Józwiak* (19142), *Józwik* (7486), *Józefowicz* (3779), *Józefczyk* (1753), *Józwicki* (787), *Józefowski* (735), *Józefczak* (629). Zdecydowanie rzadziej występują struktury: *Józefek* (230), *Józwiakowski* (224), *Józwiuk* (179), *Józef* (125), *Józwowicz* (110), a najniższą częstość występowania (poniżej 100 użytkowników) notują nazwiska: *Józefik* (93), *Józek* (37), *Józik* (27), *Józiuk* (23), *Jesipowicz* (23), *Józwiński* (18), *Józkiewicz* (91), *Józwiakowski* (53), *Józkowski* (17), *Josypów* (10). Nie są dziś używane formy: *Józwiczak*, *Józwiczuk*, *Józefiec*, *Józwikowicz*, *Ożep*, *Ożepowski* (utrwalił się natomiast wariant graficzny *Orzepowski* z nieetymologicznym błędnym *-rz-*, który ma 160 użytkowników).

Nazwiska o podstawie nawiązującej do imienia *Józef* i jego form pochodnych występują dziś na terenie całej Polski ze szczególną koncentracją w woj. mazowieckim, łódzkim, wielkopolskim, lubelskim. W okresie od XVI do końca XVIII wieku znaczna ich część używana była na Kresach Wschodnich (np. *Józef*, *Józwik*, *Józwiczuk*, *Józwiuk*, *Józiuk*, *Józefowicz*, *Józwikowicz*, *Jesipowicz* oraz *Jos(z)ko*, *Jos(z)czyk*, *Jus(z)czyk*, *Jos(z)ków*, *Jos(z)kowicz* (: n. os. *Jos(z)ko*)) (zob. m.in. Abramowicz i in. 1997, Dacewicz 2001), ale też w innych regionach kraju: w Małopolsce, Wielkopolsce, na Mazowszu, Śląsku i Pomorzu (zob. *Antroponimia Polski...* 2009).

Ojkonimy od imienia *Józef* i jego form pochodnych¹²

Toponimy utrwalające w swojej strukturze imię *Józef* w większości zanotowane zostały w źródłach z XIX i XX wieku, a jednostkowe notacje spotyka się w dokumentach osiemnastowiecznych¹³. W wielu wypadkach są to nazwy pierwotnych folwarków, kolonii, osad, rumunków, rzadziej młynów i karczem. Do starszej warstwy nazewnictwa należą ojkonimy motywowane antroponimem *Ożep*. Mowa tu o nazwach trzech wsi (obecnie części innych miejscowości), które funkcjonowały już w wieku XIV (*Ozepowo* 1386, *Ozepow* 1496, dziś Nowy Orzepów, cz. wsi Marcinów, wlkp.), XVI (*Оженово* 1528, *Ożepowe* [ziemianie] 1528, dziś Orzepy, cz. wsi Grzyby-Orzepy, podl.) i XVII (*Ves Ożipowicze* 1614, ze wsi *Ozipowicz* 1614, dziś Orzepowice, cz. Rybnika). Struktura najstarszych toponimów wskazuje na ich genezę dzierzawczą (nazwy z sufiksami *-owo*, *-ów*: *Ożepowo*, *Ożepów*) i patronimiczną (nazwa z sufiksem *-owice*: *Ożepowice*). W XVI wieku dawna nazwa *Ożepowo* (podl.) przybrała formę pluralną *Ożepy*, typową dla nazw rodowych. Z XVI i XVII wieku pochodzą także pierwsze zapisy nazw pluralnych identyfikujących dwie miejscowości: *Joški* (*Joski* 1558, *Jóźki* 1877, *Józki* 1882) – dziś Joški, wieś, podl.; *Joški* (*Josko* 1616, *Józki*

¹² Materiał toponimiczny został zaczerpnięty ze słownika *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* (1996–2017).

¹³ Istnieją także ojkonimy (*Józefatka*, maz., *Józefatów*, łódz., gm. Buczek, gm. Skierniewice) utworzone od biblijnego imienia *Jozafat* (zob. Ułaszyn 1933: 65–69, Fros, Sowa III: 340–341).

1882) – kol. wsi Rudki, dawniej wieś, maz.). Nazwa *Joški* pochodzi od antroponimu *Joško* wywodzącego się od imienia cerkiewnego *Josif* (pol. *Józef*).

W zbiorze ponad 150 toponimów, powstałych głównie w XIX wieku, wskazać można kilka typów nazwotwórczych. Dominują tu onimy utworzone na wzór dawnych nazw posesywnych z suf.: -ów (*Józefów* – 65¹⁴, *Józefków* – 4, *Józwów* – 1, *Józwików* – 1), -owo (*Józefowo* – 35, *Józefinowo* – 1, *Józefkowo* – 3), -in (*Józefin* – 15, *Józin* – 1, *Józwın* – 1). Ponadto wyróżnić należy nazwy z suf.: -ka (*Józefinka* – 1, *Józefka* – 2, *Józefówka* – 1), -ek (*Józefówek* – 2) i z suf. złożonymi -owice (*Józefowice* – 2), -inek (*Józinek* – 1). Spotyka się też ojkonimy w postaci pluralnej (*Józefy* – 1, *Józefki* – 1, *Józinki* – 2), w formie zestawień (*Józefów Guzowski*, *Józefów Osieborowski*, *Józefów-Wiktorów*), złożzeń, zrostów (*Józefosław* – z członem -sław, *Józefpol* z członem -pol, dziś *Józefpol Nadolny*)¹⁵ oraz nazwę wieloskładnikową z wyrażeniem przyimkowym (*Józefin koło Nowosiótek*). Toponimy: *Józia* (1), *Józefina* (8) można uznać za formalnie równe formom feminatywnym imienia *Józef*, chociaż w wypadku ojkonimu *Józefina* należy przyjąć dwie prawdopodobne motywacje (od imienia żeńskiego *Józefina* lub od imienia *Józef*, z suf. -ina).

Na podstawie zapisów historycznych omawianych nazw geograficznych odtworzyć można, typowe dla nazewnictwa miejscowego, wahania postaci słowotwórczej onimu. Dotyczą one sufiksów typu: -ów, -owo (*Józefinow*, folw. 1846, *Józefinowo*, folw. 1882 – *Józefinowo*, cz. wsi Topola, wlkp.; *Iazephowo* (!) 1802–1803, *Józefowo* 1859, *Józefów*, wś 1921 – *Józefów*, wlkp.); -owa, -ów (*Józefowa*, wś 1882, *Józefów*, wś 1921 – *Józefów*, cz. Kun, wlkp.); -owo, -owice (*Józefowo*, kol. 1846, *Józefowice* 1921 – *Józefowice*, wlkp.); -ek, -ka (*Józefówek* albo *Józefówka*, wś 1882 – *Józefówek*, cz. wsi Nowa Ciotusza, lub.). Obserwuje się również wahania nazw sufiksalnych i bezsufiksalnych (w formie pluralnej), np. *Józefów* 1839, *Józefy* 1921 – *Józefy*, maz.; *Józefowo*, kol. 1846, *Józefy* 1921 – †*Józefowo*, wlkp. Ponadto można odnotować nazwy oboczne identyfikujące tę samą miejscowość (*Józefów*, *Czarnowska wola* 1827, *Jozeowo*, *Wolka Czarnowska* 1839 – *Józefów*, maz.) oraz wskazać modyfikacje w podstawie onimów, np. *Joški* 1558, *Józki* 1887, *Józki* 1882 – *Joški*, podl.; *Józefów*, folw. 1877, *Józefów* albo *Józwów*, folw. 1882 – *Józwów*, lub.; *Józefowo* 1791, *Józefkowo* 1859 – *Józefkowo*, kuj.-pom. Ten sam obiekt bywa określany nazwą polską i niemiecką (nadaną przez administrację pruską), np. *Józefinka*, *Josephenthal*, folw. 1921 – *Józefinka*, kuj.-pom.; *Josephsdorf* – *Józefkowo* 1879 – *Józefkowo*, kuj.-pom. Nazwy rodzime w miejsce wcześniejszych nazw niemieckich nadawano urzędowo po 1945 roku, np. *Ellerwald* 1563–1565, *Józefowo* 1948 – *Józefowo*, warm.-maz.; *Josephgrund* 1784, *Józefów* 1948 – *Józefów*, opol.

Podstawę nazw geograficznych stanowiło pełne imię męskie *Józef* (n. m. *Józefin*, *Józefowice*, *Józefowo*, *Józefów*, *Józefy*), wariant *Ożep* (*Ożepowice*, dziś *Orzepowice*, *Ożepowo*, *Ożepów*, dziś *Orzepów*, *Ożepowo*, *Ożepy*, dziś *Orzepy*), zdrobnienia imienia: *Józefek* (n. m. *Józefkowo*, *Józefków*), *Józio* (n. m. *Józinek*, *Józinki*) oraz odpowiedniki

¹⁴ Obok toponimu podaję liczbę obiektów identyfikowanych tą nazwą.

¹⁵ XIX-wieczne nazwy miejscowe z członem -sław tworzono na wzór dawnych toponimów typu *Jarosław*, *Włodzisław*. Człon -pol pojawia się w nazwach miejscowych w południowo-wschodniej części kraju już od XVII w. (por. gr. *polis* ‘miasto’). W toponimach tworzonych w XIX w. człon ten wtórnie nawiązuje do apelatywu *pole* (m.in. NMPol IV: 210, 217, Wójcik 2015: 202).

gwarowe: *Józwa* (n. m. *Józwów*¹⁶, *Józwin*), *Józwik* (n. m. *Józwików*) i derywat imienia cerkiewnego *Josif* (pol. *Józef*) (n. m. *Joški*: n. os. *Joško*). Zdecydowanie mniej spośród uwzględnionych wyżej nazw miejscowych zachowuje w swojej strukturze utworzone od imienia *Józef* imiona żeńskie w postaci pełnej lub skróconej: *Józefa* (n. m. *Józefka*), *Józefina* (n. m. *Józefinka*, *Józefinowo*), *Józia* (n. m. *Józia*)¹⁷. Toponimy *Józin* oraz *Józefina* mogą pochodzić zarówno od formy męskiej, jak i żeńskiej (odpowiednio *Józio* lub *Józia* oraz *Józef* lub *Józefina*). Dane źródłowe zawarte w opracowaniu *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* (1996–2017) jednoznacznie wskazują na pamiątkową genezę takich nazw, jak: *Joški* (*Josko* 1616), podl., gm. Dubicze Cerkiewne – od imienia młynarza *Joška*, *Józefin* (*Józefin* 1878–1886), podl., gm. Poświętne – od imienia Józefa Ossolińskiego, właściciela dóbr Rutka, *Józefkowo* (*Józefowo* 1791), kuj.-pom., gm. Kcynia – od imienia założyciela osady (w 1791 r.) Józefa Lubicz-Radziwińskiego, wojewody gnieźnieńskiego, *Józefowo* (*Józefowo* 1878–1886), podl., gm. Gródek – od imienia Józefa z Marugów, właściciela folwarku w II poł. XIX wieku, *Józefów* (Miasto *Iożefow* 1781–1782), lub., gm. Józefów – od imienia Józefa Potockiego, wojewody kijowskiego, *Józefów* (Majdan przed 1725), *Józefów* (1725), lub., gm. Józefów – od imienia założyciela miasteczka w 1725 roku ordynata Tomasza Józefa Zamoyskiego, *Józwów* (*Józefów*, folw. 1877, *Józefów* albo *Józwów*, folw. 1882), lub., gm. Bychawa – od imienia założyciela folwarku w 1856 roku Józefa Przewłockiego. Deminutywne nazwy miejscowe (*Józefówek*, *Józefówka*) utworzone zostały od nazw pobliskich wsi, a nie bezpośrednio od imienia *Józef*. Do nazw relacyjnych należą: 1) *Józefówek* (*Józefówek* albo *Józefówka*, wś 1882), lub., gm. Susiec – od n. m. *Józefów*, 2) *Józefówek* (Neuhof, Nowydwór, kol. 1845, Neuhof – *Józefówek* 1950), dlśl., gm. Biała – od n. m. *Józefów*, 3) *Józefówka* (*Jożefowka*, czyli *Wyhadka* 1839), lub., gm. Rachanie – od n. m. *Józefów*.

Wśród omawianych toponimów wskazać można zaledwie kilka nazw miejscowych, które nie są obecnie używane. Mam tu na uwadze następujące ojkonimy: 1) †*Józefowo* (*Józefowo*, kol. 1846, *Józefy* 1921), nieistniejąca osada koło Margonina, wlkp., 2) †*Józefowo* (*Józefowo* 1882), nieistniejąca wieś, która leżała koło Wąbrzeźna, kuj.-pom., 3) †*Józefów* (*Józefów* 1882), wieś notowana do 1921 roku, maz., 4) †*Józefków* (*Józefków* 1877), nieistniejąca wieś w gm. Sitnik, lub., 5) †*Józia* (*Józia*, kol. 1877), wieś istniejąca w XIX wieku w pow. garwolińskim. Warto dodać, że nazwy miejscowe typu *Józefówka* i *Józefów* funkcjonowały przez pewien czas jako drugie człony zestawień lub jako nazwy oboczne, np. 1) Kiedrzyń (de Kedrzino 1398, Kiedrzyń i *Kiedrzyń-Józefówka*, dwie wsi 1967), dziś cz. Częstochowy, 2) Brodne (Brodna 1440, *Józefów*, wś utworzona na gruntach folw. Brodne 1882), dziś Brodne-Józefów i Brodne-Towarzystwo, łódz., gm. Kiernozia, 3) Chojny (Choyni 1399, Chojny Stare (*Józefów*) 1921), dziś cz. Łodzi, 4) Dębówka (Dembówka 1839, *Józefów* lub Dębówka 1880), maz., gm. Góra Kalwaria, 5) Kameduły (Klasztor oo. Kamedułów 1791, *Józefów* albo Kameduły 1890), święt., gm. Busko-Zdrój.

Jak zostało zaznaczone wyżej, pierwsze notacje większości toponimów nawiązujących w swojej podstawie do imienia *Józef*, jego wariantów i form pochodnych,

¹⁶ Obok nazwy *Józwów* w XIX w. funkcjonował onim *Józefów*.

¹⁷ O tzw. toponimach ginekonicznych (utworzonych od imion kobiecych) zob. Karpluk 1955, też Magda-Czekaj (w druku), Skowronek 2019.

pochodzą z XIX wieku (ok. 130 nazw). W następnym stuleciu odnotowano 19 nominacji. Ze źródeł osiemnastowiecznych znanych jest jedynie pięć ojkonimów. Starsze chronologicznie nazwy należą do rzadkości. Z XIV wieku pochodzi nazwa dzierzawcza *Ożepowo* (*Ozepowo* 1386), natomiast w XVI i XVII wieku zapisano po dwie nazwy: *Ożenowo* 1528, *Joski* 1558 oraz *Ves Ożipowicze* 1614, *Josko* 1616.

Ojkonimy będące przedmiotem artykułu (powstałe głównie w XIX w.) występują w różnych regionach Polski, ale największą frekwencję mają w obecnych województwach: mazowieckim (dawne woj. siedleckie, warszawskie, radomskie, płockie, ciechanowskie) – ponad 40 nazw, łódzkim (woj. piotrkowskie, sieradzkie, skierniewickie) – ponad 30, wielkopolskim (woj. konińskie, kaliskie) – ok. 20 i lubelskim (woj. chełmskie, lubelskie) – ok. 15 toponimów. Wynika to ze społecznych, gospodarczych, politycznych uwarunkowań XIX-wiecznego nazewnictwa miejscowego w Polsce (zob. Wójcik 2015: 197–207). Najwięcej nowych osad powstało wówczas w Królestwie Polskim oraz na ziemiach polskich w zaborze pruskim, a wśród identyfikujących je nazw dużą grupę stanowiły toponimy odmienne o charakterze pamiątkowym. Pod względem formalnym nazwy te należą do różnego typu derywatów, a ich podstawą najczęściej jest pełne imię *Józef*. Obok nazw sufiksalnych występują nazwy powstałe w wyniku transonimizacji (równobrzmiące z imieniem) i pluralizacji (na wzór starych nazw rodowych), toponimy z członami *-pol* i *-staw* w funkcji strukturalnej oraz nazwa kilkuskładnikowa z wyrażeniem przyimkowym. Dziewiętnastowieczne nazwy motywowane imieniem *Józef* mają w większości charakter pamiątkowy lub dzierzawczo-pamiątkowy (utrwalają imię założyciela lub właściciela nowo powstałej osady, imię żony bądź córki właściciela lub imię osoby zasłużonej). W odniesieniu do nazw miejscowości powstałych w XIX stuleciu i usytuowanych w obrębie parafii pod wezwaniem św. Józefa nie można wykluczyć motywacji religijnej (nawiązanie do Józefa, oblubieńca Najświętszej Maryi Panny).

Podsumowanie

W ciągu wieków popularność imienia *Józef* i jego żeńskiego odpowiednika znacznie się zmieniała. Według Józefa Bubaka (1993: 160) w okresie od XVIII do XIX wieku było to najczęstsze imię w Polsce. Na jego dużą popularność w tym okresie (zwłaszcza w Galicji) wpływ miała z pewnością osoba cesarza Franciszka Józefa. Współcześnie – wedle danych PESEL z lat 1995–2010 – imię męskie nadawane jest rzadko, a forma feminatywna *Józefa* niemal zupełnie nie jest wybierana dla nowo narodzonych dziewczynek. Wskazać można jednak dość liczną grupę derywatów od imienia *Józef* i jego pochodnych funkcjonujących jako nazwiska. Najstarsze z nich pojawiły się w XV i XVI wieku, a ich zdecydowany przyrost nastąpił w okresie średniopolskim. Utrwalone w nich zostały różne formy wariantywne imienia, w tym odmianki graficzno-fonetyczne, realizacje innojęzyczne i gwarowe. Większość nominacji toponimicznych, mających w podstawie imię *Józef*, jego warianty i formy żeńskie, datuje się natomiast na wiek XIX, co ściśle łączy się z rozwojem gospodarczym, zwłaszcza w Polsce centralnej (Królestwie Polskim), czego konsekwencją była intensywna kolonizacja i powstanie nowych osad. Mniej ojkonimów pochodzi z XVIII i XX wieku, a nazwy średniowieczne występują sporadycznie. Nazwy te powstały

w wyniku takich procesów nazwotwórczych, jak: derywacja słowotwórcza, pluralizacja, tranonimizacja. Wśród nich przeważają onimy pamiątkowe utworzone według modelu dawnych nazw dzierżawczych z sufiksami: *-ów*, *-owo*, *-in*. Nazwy bezsufiksalne w formie liczby mnogiej czy *composita* toponimiczne występują znacznie rzadziej.

Rozwiązanie skrótów

NMPol – *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. I–VII: A–N, red. K. Rymut; t. VIII–IX: O–Q, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch; t. X–XIV: Ra–Sn, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków 1996–2017.

SIW – *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, Kraków 1995.

SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. II, IV, V, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1968, 1974–1976, 1977.

Bibliografia

Abramowicz Z., 2016, *Imiona starotestamentowe w kulturze podlaskich Żydów i chrześcijan*, „Onomastica” LX, s. 69–89.

Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., 1997, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)*, t. I A–O, Białystok.

Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku, 2009, 2011, red. A. Cieślíkowa przy współpracy K. Skowronek, t. II, III, Kraków.

Bąk P., 1995, *Typy nazwisk i przezwisk odimiennych w ziemi piotrkowskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” XXXIV, s. 5–28.

Bijak U., 2001, *Imię Kazimierz i jego derywaty w toponimii polskiej*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków, s. 125–135.

Bubak J., 1983, *Geneza nazwisk polskich równych imionom*, [w:] *Warsztat współczesnego onomasty*, red. D. Kopertowska, Kielce, s. 19–29.

Bubak J., 1993, *Księga naszych imion*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Czopek-Kopciuch B., 2011, *Geographical Names Deriving from Saints' Names (Patrocina) in Poland*, „Onomastica Uralica” VIII, s. 227–245.

Czopek-Kopciuch B., 2017, *Imię Maria w polskiej ojkonimii*, „Onomastica” LXI /2, s. 43–51.

Dacewicz L., 1996, *Nazwiska białostoczan pochodne od imion*, „Białostoczczyzna” nr 1 (41), s. 48–51.

Dacewicz L., 2001, *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*, Białystok.

Fros H. SJ, Sowa F., 1998, *Księga imion i świętych*, t. III (H–Ł), Kraków.

Górniewicz H., 1992, *Słownik nazwisk mieszkańców Powiśla*, Gdańsk.

Górny H., 2004, *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Rzeszów.

Górny H., 2017a, *Słowiańskie imiona dwuczłonowe zachowane w najstarszych polskich toponimach (rekonesans)*, „Onomastica” LXI/1, s. 255–264.

Górny H., 2017b, *Imię Cz(ś)cibor w polskiej antroponimii i toponimii*, „Onomastica” LXI/2, s. 129–141.

- Górny H., 2017c, *Imiona jako podstawy nazw geograficznych Polski – prolegomena badawcze*, [w:] *Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andreae Bańkowski*, red. V. Jaros, U. Wójcik, Częstochowa, s. 255–266.
- Grzenia J., 2002, *Słownik imion*, Warszawa.
- Karaś M., 1956, *O staropolskich imionach dwuczłonowych zachowanych w nazwach miejscowych*, „Onomastica” II, s. 260–281.
- Karpluk M., 1955, *Polskie nazwy miejscowe od imion kobiecych*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” I, s. 111–160.
- Kopertowska D., 1993, *Dwuczłonowe nazwy osobowe jako podstawy toponimów*, „Namenkundliche Informationem” XVII, s. 44–48.
- Lech D., 2004, *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk)*, Opole.
- Łoś J., 1913, *Józef – Józwa*, „Język Polski” I, s. 26.
- Magda-Czekaj M., 2003, *Historyczne nazwiska ludności Olesna na Śląsku Opolskim*, Kraków.
- Magda-Czekaj M., *Zofia w kontekście językowym, kulturowym i religijnym*, w druku.
- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Malec M. (red.), 1995, *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego. Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych 2*, Kraków.
- Raszewska-Żurek B., 2006, *Kształtowanie się nazwisk równych imionom w Polsce (wiek XIII–XVI)*, Warszawa.
- Rudnicki M., 1911, *Józwa Beznogi a ostatnie odkrycia językoznawcze*, „Poradnik Językowy” XI, s. 84–90.
- Rymut K., 1999, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I, Kraków.
- Skowronek K., *Antropologia feministyczna i historia kobiet a onomastyka – miejsca wspólne (na przykładzie chrześcijańskich imion żeńskich obecnych w nazwach miejscowych)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” XIV, s. 218–234.
- Ułaszyn H., 1912, *Miscellanea językowe [...] Pol. gwarowe Józwa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. V, s. 306–310.
- Ułaszyn H., 1933, *Św. Józefat, św. Józafat czy św. Jozafat?*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 65–69.
- Wójcik U., 2015, *Spółeczno-gospodarcze uwarunkowania dziewiętnastowiecznego nazewnictwa miejscowego w Polsce*, „Onomastica” LIX, s. 197–207.
- Wójcik U., 2017, *Mazowieckie toponimy motywowane słowiańskimi imionami złożonymi*, „Onomastica” LXI/2, s. 303–322.
- Złotkowski P., 2017, *Antroponimia historyczna mieszczan i chłopów Brańska i okolic w ujęciu statycznym i dynamicznym*, Lublin.

Inne skróty

- dlśl. – woj. dolnośląskie
 folw. – folwark
 gm. – gmina
 Krpłd – Kresy Południowo-Wschodnie
 Krpłn – Kresy Północno-Wschodnie

kol.	– kolonia
kuj.-pom.	– woj. kujawsko-pomorskie
lub.	– woj. lubelskie
łódz.	– woj. łódzkie
Maz	– Mazowsze
maz.	– woj. mazowieckie
n. m.	– nazwa miejscowa
n. os.	– nazwa osobowa
Młp	– Małopolska
opól.	– woj. opolskie
podl.	– woj. podlaskie
Pom	– Pomorze
Pr	– Prusy
Śl	– Śląsk
święt.	– woj. świętokrzyskie
Włkp	– Wielkopolska
włkp.	– woj. wielkopolskie
wś	– wieś

A theophoric name, *Józef*, in anthroponymic and toponymic structures of Polish

Abstract

The article presents the productivity of the name *Józef* and its variants in the creation of Polish personal and place names in the historical perspective, taking into account the frequency and geographical location of such names. In the surnames derived from the name *Józef*, known from the Middle Ages and later sources, various adaptations of the name have been recorded, including graphic and phonetic variants, dialectal and East Slavonic realisations. Most of the toponyms derived from the afore-mentioned name were more recently created in the 19th century. Among the names, toponyms with the suffixes: *-ów*, *-owo*, and *-in* dominate. Some place names have a commemorative genesis. The surnames and place names discussed in the article occur in various regions of the country, but the largest turnout is in the Mazowieckie, Łódzkie, Wielkopolskie and Lubelskie provinces.